

Småstykker

LANDSBY-NEDLÆGGELSER OG HOVEDGÅRDS- EKSPANSION PÅ FYN

En studie i sammenhængen mellem problemstilling, metode og registrering

AF

ERLAND PORSMOSE

Problemstilling, metode og registrering

Inden for det sidste tiår er et skred i den arkæologiske forskningsproces begyndt — bort fra tidligere tiders induktive genstands- (kilde-)rettede forskning, hvor forskerens fremmeste opgave kunne fastlægges som den fordomsfri lytten til tingenes tavse tale, og over til den deduktive problemorienterede forskning, hvor arbejdsgangen er etablering af problemstilling og hypoteser og disses afprøvning på kilde-materialet. Som foregangsmand for denne udvikling står amerikaneren L. R. Binford, der i 1968 udgav »New perspectives in Archaeology«, hvor det med fanfarens kraft kundgjordes, at »the shift to a consciously deductive philosophy, with the attendant emphasis on the verification of propositions through hypothesis testing, has far-reaching consequences for archaeology«.¹ Endvidere den engelske arkæolog D. L. Clarke, der samme år udgav »Analytical Archaeology«, hvor optimismen ikke var mindre: »The increasingly mathematical, statistical and computerized analysis of archaeological data will certainly ensure that the hitherto tacit and naive archaeological models will be made viable and explicit, or abandoned and replaced«.² Arkæologien har hermed betrådt stien mod den problemorienterede forskning, en udvikling, nabodisciplinerne, hvoriblandt historie, ligeledes har fulgt.

Kilderne — genstandene — ses ikke længere som »facts« i sig selv. Det er forskerens interesse og spørgsmål, der gør dem til kilder. Forud for udnævnelsen af noget til kilder må derfor gå en erkendelse af, hvad det er, man ønsker at vide, og hvordan man mener at kunne få det at vide. Der må med andre ord formuleres problemstilling og metode, før arbejdet med kilderne kan sættes ind. Metoden må ses som den systematiske vej, ad hvilken man vil nå frem til det opstillede erkendelsesmål, løsningen af problemstillingen, og er således bundet af denne. Sagt med

¹ S. R. Binford and L. R. Binford (eds.), *New perspectives in Archaeology*. Chicago 1968, s. 18.

² David L. Clarke, *Analytical Archaeology*. London 1968, s. XIV.

andre ord varierer metoden, kildevalget og dermed resultaterne efter erkendelsessigtet, problemstillingen. Beskrivelsen af et og samme fænomen ud fra forskellige erkendelsessigter ville hermed give afvigende resultater. Dette problem må især i arkæologien tillægges stor vægt, fordi undersøgelsen af et fænomen ved udgravning samtidig resulterer i ødelæggelsen af kildematerialet,³ hvorved andre erkendelsessigter og metoder umuliggøres, når først udgravningen er foregået. Arkæologen kan forsøge at imødegå dette ved principielt at registrere alle iagttagelser, uanset om de på udgravningstidspunktet kan tillægges nogen som helst informationsværdi (for hvad?), i det håb, at andre senere kan bruge udgravningsrapporterne i forbindelse med nye problemstillinger. Prisen herfor er et hastigt ekspanderende teknisk registreringsarbejde, der ofte har truet med at kvæle større arkæologiske projekter i detalje- og datadøden.

Med overgangen til den problemorienterede arkæologi må vel følge en målrettet-problemorienteret udgravningsteknik, men hidtil har udgravningsteknikken spillet en lidt tilbagetrukket rolle i diskussionen om den nye arkæologi.⁴ I Bin-fords værk tales således om en tilsyneladende uproblematisk »archaeological record«, og Clarke's værk ligger uden for udgravningssfæren.⁵ Konsekvensen af problemorienteringen må imidlertid være, at man opgiver den »blinde« registrering af data — den senere forskning vil alligevel vanskeligt kunne anvende sådanne iagttagelser som grundlag for løsningen af nye problemstillinger, da de jo vil mangle enhver systematik. Når sigtet med den enkelte udgravning gennem den heraf følgende metode bestemmer, hvilke iagttagelser der gøres, indebærer dette, at udgravningsrapporten kun meget vanskeligt kan bruges i forbindelse med arbejder over nye problemstillinger. Grundforskning forstået som den totale registrering af et fænomen — en registrering, der umiddelbart vil kunne passes ind i en større fremstilling — er en umulighed.

Det er ofte blevet fremhævet,⁶ at arkæologi og historie er to nært beslægtede discipliner, der på grundlag af henholdsvis ikke-symbolsk og symbolsk kildemateriale arbejder mod det fælles mål: erkendelsen af menneskehedens fortid, og på områder som f. eks. bebyggelseshistorien indgår de to discipliner et meget snævert samarbejde om løsningen af de enkelte problemer. Gælder lignende betingelser nu for historie, som ovenfor berørt, for arkæologiens vedkommende? Med hensyn til kildematerialets ødelæggelse er historikeren ikke underkastet de samme hårde betingelser. Efter endt undersøgelse ligger kildematerialet stadig tilbage åbent for

³ Jørgen Jensen, *Arkæologi og Historie*. Arbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1973, s. 107-130 og 118: »en destruktiv proces, hvis omfang alene begrænses af den valgte udgravningsmetode og dokumentationen heraf«. Allerede Sophus Müller, *Mindre Bidrag til den forhistoriske Archæologis Methode*. Arbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1884, s. 161 ff. hævdede dette synspunkt.

⁴ De herhenhørende problemer er blevet debatteret i en bebyggelseshistorisk gruppe ved Odense universitetscenter — under ledelse af lektor, dr. phil. H. Thrane — i hvilken jeg selv deltager. Jeg takker lektor, dr. phil. K. J. V. Jespersen, lektor, mag. art. S. Mørch, lektor, dr. phil. H. Thrane og cand. mag. T. G. Jeppesen for inspiration og vejledning i forbindelse med udarbejdelsen af denne artikel.

⁵ Clarke, *anf. arb.*, s. 14.

⁶ F. eks. af Aksel E. Christensen, *Vikingetidens Danmark*. Kbh. 1969, s. 11 f.

kontrol eller ny forskning. Problemet er derfor ikke så akut, som det føles i arkæologien, men alligevel bør det ikke overses, at sammenhængen mellem erkendelsessigte og registreringsresultater også her bevirker, at allerede foretagne undersøgelser, hvis sigter og metoder muligvis er uklare, ikke uden videre kan udnyttes i senere forskning.

Med det *formål* at belyse dette problem på det praktiske plan, skal i det følgende foretages en analyse af allerede eksisterende undersøgelser med henblik på at godtgøre sammenhængen mellem problemstilling og registreringsresultater, og den heraf følgende vanskelige overførsel af undersøgelsesresultater foretaget ud fra ét sigte til et andet. *Metoden* hertil vil være at sammenholde undersøgelser af ét og samme fænomen, men foretaget ud fra forskellige erkendelsessigter. For at undgå kvalitative og definatoriske indvendinger må en sådan analyse fortrinsvis foregå på områder, hvor de registrerede fænomener er let definerbare og præcist målelige.

Det er her nærliggende at pege på bebyggelseshistorien, hvor huse og gårde udgør præcise og let målelige registreringsenheder. Tilmed kan en kortlægning af bebyggelseshistorien tjene mange erkendelsesinteresser af demografisk, økonomisk, social eller kulturgeografisk karakter. Således har studiet af forsvundne gårde og landsbyer fra middelalder og nyere tid allerede en lang tradition bag sig i dansk historieforskning. Sigtet med de enkelte foretagne undersøgelser varierer ganske stærkt og har sjældent været primært bebyggelseshistorisk — d.v.s. fastlæggelse af 1) bebyggelser i tid og rum, 2) disses størrelse og 3) indre struktur. Kortlægningen af forsvundne bebyggelser er derimod blevet anvendt som en metode til at beskrive demografiske, økonomiske og sociale tilstande. I middelalderstudier har *ødegårde* således været en hyppigt anvendt parameter for en almen krisetilstand i landbrugssamfundet — noget tilsvarende gør sig gældende for ødegårde i sidste halvdel af 1600 tallet. *Nedlagte* gårde er på den anden side blevet brugt som målestok for den strukturelle ændring i landbruget, som hovedgårdsdriftens udvikling fremkaldte.

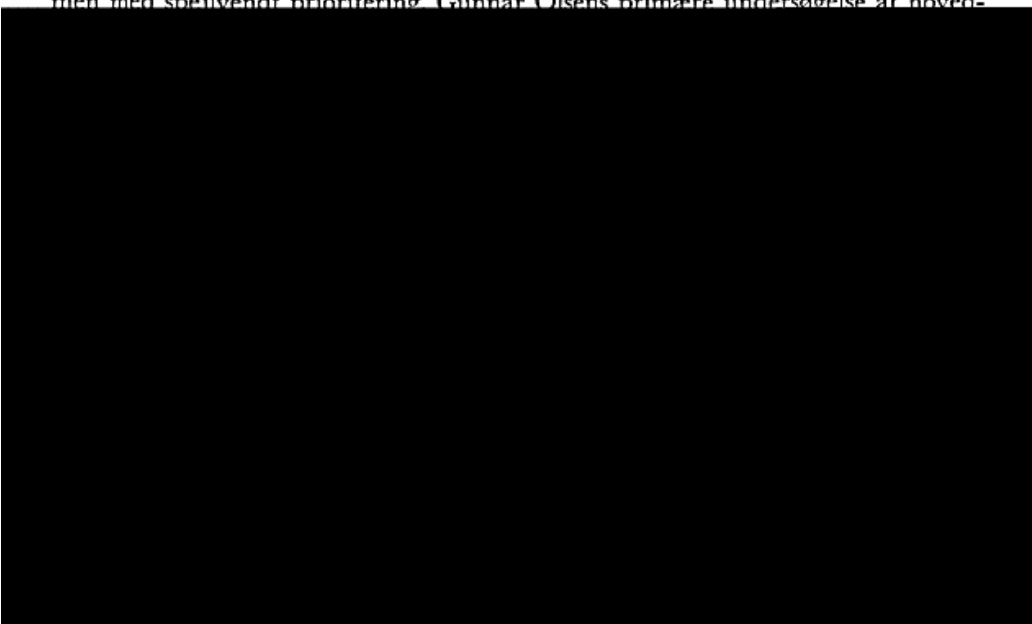
Bebyggelseshistorien synes altså at være et velegnet analyseområde. Som konkret *kildemateriale* synes Gunnar Olsens disputats »Hovedgård og Bondegård« (Kbh. 1957) at være velegnet, idet registreringen af et og samme fænomen, nedlagte bondegårde, her tjener to forskellige sigter, nemlig primært til beskrivelse af den ekspanderende hovedgårdsdrift i nyere tid og sekundært til kortlægning af nedlagte landsbyer. Tilmed fik disputatsen afgørende betydning for forståelsen af problemerne omkring den ekspanderende hovedgårdsdrift, og som en understregning heraf blev den i 1975 udgivet i repotryk af Landbohistorisk Selskab. Herudover vil en undersøgelse, jeg selv har foretaget, blive inddraget. Sigtet med denne var en kortlægning af de i middelalderen og nyere tid (indtil udskiftningen) nedlagte landsbyer på Fyn.⁷) Behandlingen af disse to undersøgelser vil dels gøre det muligt at belyse anvendelsen af registreringsresultater tilvejebragt ud fra et primært sigte (hovedgårdenes ekspansion) til et sekundært (nedlagte landsbyer), og dels at sammenholde resultaterne fra denne sekundære undersøgelse i disputat-

⁷ Foretaget som specialestudium ved Institut for Historie, OUC. Titlen er »De nedlagte landsbyer på Fyn. Et agrar- og bebyggelseshistorisk studie I-II«, 1976.

sen, med min egen registrering, hvis primære sigte netop var kortlægning af nedlagte landsbyer. Analysen vil blive foretaget efter følgende disposition: 1) undersøgelsesnes problemstillinger, 2) metoder, 3) kildemateriale, 4) begrebsapparat og 5) resultater, idet der under hvert punkt vil blive foretaget en sammenligning mellem de to undersøgelser.

(1) *Problemstilling:* Gunnar Olsen ville med sin disputats afklare problemer omkring stordriftens udvikling i tidsrummet 1525–1774, og midlet hertil skulle være »så nøje som muligt at konstatere omfanget af og tidspunktet for de oprettelser og udvidelser, der skabte stordriften«. ⁸ I modsætning til den af forfatteren foretagne undersøgelse, der kun omfatter nedlagte landsbyer, indbefatter Gunnar Olsens studier altså også inddragelser, der kun medførte enkelte gårdes nedlæggelse, eller måske blot en formindskelse af deres areal. Ud over dette primære sigte for undersøgelsen anvendte Gunnar Olsen dog også resultaterne fra den foretagne registrering til en (sekundær) kortlægning af de nedlagte landsbyers størrelse og fordeling i tid og rum. ⁹ Herved bliver disputatsens resultater angående nedlagte landsbyer på Fyn direkte sammenlignelige med den af forfatteren foretagne bebyggelseshistoriske kortlægning af nedlagte landsbyer på Fyn — for så vidt angår nedlæggelserne under hovedgårde (i den fynske undersøgelse er alle nedlæggelser registrerede uanset årsagsforhold). Denne undersøgelse er et led i et større bebyggelseshistorisk projekt vedrørende landsbyens opståen og udvikling indtil de store matriklers tid. Projektet, der ledes af cand. mag. Torben Grøngaard Jeppesen og undertegnede, påbegyndtes ved Odense Universitet i oktober 1975 og forventes afsluttet i juni 1979. Projektets mål er at beskrive og forklare landsbybosættelsesformens udvikling fra de i historisk tid kendte landsbyers opståen (d.v.s. fra 5.–11. årh.?) til slutningen af det 17. årh. i et udvalgt arbejdsområde, Fyn. ¹⁰

Der foreligger altså en registrering af samme fænomen: landsbyer lagt under hovedgårdsdrift, men ud fra forskellige sigter. Gunnar Olsens primære mål var at belyse stordriftens udvikling i tidsrummet 1525–1774, og sekundært at kortlægge de herved forsvundne landsbyer, medens den fynske undersøgelse — inden for en bredere bebyggelseshistorisk ramme — sigtede på en kortlægning af alle nedlagte landsbyer — uanset årsagsforhold — i tid og rum, og en redegørelse for deres størrelse og indre struktur. På sin vis er undersøgelserne altså parallelle, men med spejlvendt prioritering. Gunnar Olsens primære undersøgelse af hoved-

(2) *Metode:* Da Gunnar Olsens arbejde var rettet mod en beskrivelse og forklaring af hovedgårdsdriftens udvikling, var det af største vigtighed, dels at kende de nøjagtige omstændigheder omkring hver enkelt nedlæggelse og dels at kunne placere dem nøjagtigt i sin tid. Derfor blev hovedvægten lagt på at gennemgå kilder, der *direkte gav oplysninger om nedlæggelsen*.

Da den fynske undersøgelse i modsætning hertil mere sigter på en grovregistrering af alle nedlæggelser end en forklaring af disse, har det været tilstrækkeligt at sammenholde de tidligst foreliggende *oplysninger om bebyggelsens eksistens og størrelse* med senere tilstande. Da nedlæggelsesomstændighederne herved ofte ikke kan opklares, kan det være vanskeligt at udskille de nedlæggelser, der var en følge af hovedgårdsdriftens ekspansion. Gunnar Olsen gjorde her den overvejelse,¹¹ at hvor det var muligt at kombinere iagttagelsen af en hovedgårds vækst med en nedgang i en nærliggende bys gårdtal, kunne man med en vis sandsynlighed slutte, at der var en årsagssammenhæng mellem disse fænomener. Udover disse tilfælde er i den fynske undersøgelse medregnet sådanne, hvor en forsvunden bys naboskab med en hovedgård har kunnet kombineres med denne hovedgårds ejendomsret over byen. Men også her er det klart, at landsbyen meget vel kan have været øde inden nedlæggelsen under hovedgården. Endelig er medtaget de tilfælde, hvor en landsby har huset en hovedgård, der senere er blevet den eneste rest af bebyggelsen.

(3) *Kildemateriale:* Som følge af den valgte metode lagde Gunnar Olsen stor vægt på centraladministrationens kilder, idet det her ofte var muligt at finde *overvejelser omkring* og ikke mindst *bevillinger til nedlæggelser*. Af centraladministrationens kilder spiller kancelliets brevbøger og senere rentekammerets ekspeditionsprotokoller hovedrollen. Men 1600 tallets skattemandtal, der ofte omtaler nedlæggelser på grund af den tilsvarende formindskelse af skatteydernes antal, og 1700 tals indberetninger om nedlagte bøndergårde og hovedgårdenes hartkorn, såvel som kronens skøder blev også inddraget. På lokaladministrationens plan blev især 1600 tallets præsteindberetninger, der direkte omtaler nedlæggelser i forbindelse med nedgange i decimanternes antal, bearbejdet.¹² Udvalgelseskriterierne er altså *overalt omtale af eller bevillinger (evt. salg) til nedlæggelser*, hvilket bevirker, at kildematerialet får slagside mod 1600–1700 tallet, idet 1500 tallet i hovedsagen kun er repræsenteret ved kronens skøder og kancelliets brevbøger. Gunnar Olsen vurderede selv det til rådighed stående kildemateriale derhen, at det ikke tillod konstatering af samtlige udvidelser/nedlæggelser, og at det først efter 1660 var muligt »at tegne hovedtrækkene nogenlunde klart«.¹³ Men der savnes i disputatsen i høj grad en mere præcis og detaljeret gennemgang af kildematerialets repræsentativitet len for len¹⁴ og op igennem undersøgelsestidsrummet, og en herpå baseret redegørelse for, hvor stor en del af udvidelserne/nedlæggelserne, der

¹¹ Gunnar Olsen, *anf.arb.*, s. 42 f.

¹² Sst., s. 28 ff.

¹³ Sst., s. 29.

¹⁴ Det bemærkes blot, »at det sjællandske og delvis det lolland-falsterske materiale i visse henseender synes noget bedre end det jyske og fynske« (sst., s. 29).

kunne antages at være dækket ind fra egn til egn og fra tid til tid, og en afvejning af dette med de udfundne resultater. Faktisk burde kildematerialets mangler vel have ført til den konklusion, at det ikke uden en nøje undersøgelse af dets repræsentativitet var muligt at sætte absolutte tal på udviklingen. Derimod kunne den relative fordeling af nedlæggelserne og dermed hovedgårdsdriftens udvikling udmærket beskrives under hensyntagen til kildematerialets varierende dækningsgrad i tid og rum. Med andre ord synes metoden adæquat for disputatsens primære sigte, men næppe for det sekundære: kortlægningen af de nedlagte landsbyers antal og fordeling.

Til undersøgelsen af de i 1500–1700 tallet nedlagte fynske landsbyer er hovedvægten derimod blevet lagt på gennemgang af »bebyggelsesopgørelser« — d.v.s. mere eller mindre dækkende *overblik over bebyggelsernes antal, størrelse målt i antal gårde og evt. de enkelte gårdes størrelse* målt i tønder hartkorn eller tønder land. Af relevant materiale kan her fremhæves 1500 tallets skattemandtal og præsteindberetninger med oplysninger om decimanternes fordeling på de enkelte bebyggelser, matriklerne, folketællingen i 1787, kronens jordebøger (lensregnskaber), private jordebøger og i mindre grad skøder og skifter. Flere kildegrupper går altså igen i Gunnar Olsens og den fynske undersøgelse, men den afgørende forskel ligger i, at Gunnar Olsen benyttede kildernes oplysninger om ændringer (nedgange) i bebyggelsen, medens det er bebyggelsens tilstand på kildens affattelsestidspunkt, der har hovedinteressen i den fynske undersøgelse. Hvis vi eksempelvis ser på præsteindberetningerne, er det i sidstnævnte undersøgelse især 1500 tallets indberetninger med opgivelse af antallet af tiendeydere i hver bebyggelse, der interesserer. Disse indeholder imidlertid ikke oplysninger om nedlagte bebyggelser, og er derfor ikke blevet benyttet af Gunnar Olsen, der tværtimod har lagt vægt på 1600 tallets indberetninger ikke på grund af disses oplysninger om antallet af tiendeydere, men netop af hensyn til de direkte omtaler af nedlæggelser, der findes heri. Sådanne oplysninger har naturligvis også relevans for den fynske undersøgelse, og materialet hertil er da også blevet benyttet, men hovedvægten ligger afgjort på den systematiske gennemgang af »bebyggelsesopgørelser«. Det er ikke tanken her at gå nærmere ind på de enkelte kildetekniske problemer ved anvendelsen af disse kildegrupper som bebyggelsesopgørelser,¹⁵ men det skal dog understreges, at kilder som skattemandtal, decimantlister, jordebøger og skifter måler bebyggelsen i jordbrugere og ikke i jordbrug, hvorved muligheden for flere brugere på en gård og gårde uden brugere (øde) påfører gårdopgivelserne en vis usikkerhed.

For en stor del af Fyns vedkommende er det ud fra dette materiale muligt at tegne et nogenlunde fuldstændigt billede af de enkelte bebyggelsers udvikling målt i antal gårde/bønder fra 1525–1774. Det gælder således for de seks nordfynske herreder, der er dækket af et skattemandtal fra 1511,¹⁶ der også omfatter

¹⁵ Der henvises i så henseende til den i note 7 omtalte specialeafhandling. Desuden til E. Ladewig Petersen, *Det danske samfund i reformationstiden*. Odense 1971, s. 61 ff., hvor der findes overvejelser omkring skattemandtal og decimantlister brug som bebyggelsesopgørelser. I øvrigt kan bemærkes, at dette materiale tillige med matriklerne vil blive lagt til grund for en gennemgang af hver enkelt fynsk landsbys størrelsesudvikling i perioden ca. 1500–1682 inden for rammerne af det omtalte fynske landsbyprojekt (se note 10).

¹⁶ RA. Reg 108 A, pk. 4 stk. 4 og 5.

ugedagstjenere. Andre herreder er først dækket tilnærmelsesvis fuldstændigt ind med præsteindberetningerne fra 1571–72, hvor der for fire hereders vedkommende (Sunds, Vindinge, Skam, Skovby) er oplysninger om, hvad hver enkelt jordbruger havde at yde degnen, og enkelte af de i alt 12 fynske herreder først med matriklerne. Men for disse to sidste grupper kan det begyndende 1600 tals skattemandtal, der ikke omfatter ugedagstjenere og kronens såvel som godsernes jordebøger og skøder, i nogen grad udfylde lakunen.¹⁷

Ud fra ovenstående gennemgang af problemstilling, metode og kildemateriale må konkluderes, at det er tvivlsomt, hvor stor en del af nedlæggelserne — især for 1500 tallets vedkommende — det faktisk er lykkedes for Gunnar Olsen at konstatere ud fra den af ham valgte metode og kildemateriale. Af evt. systematiske fejl i disputatsen kunne altså forventes en forskydning i antallet af nedlagte landsbyer og disses kronologiske fordeling, og det er vigtigt at understrege, at disse fordejlninger i givet fald ville gå tilbage til problemstillingen: hovedgårdens ekspansion, der som vist har bestemt metode og kildevalg. I den efterfølgende gennemgang af resultaterne fra de to undersøgelser vil hovedvægten altså blive lagt på påvisning af sådanne systematiske fejl i disputatsen, hvorimod ikke-systematiske fejl vil blive henvist til noteapparatet.

(4) *Begrebsapparat*: Gunnar Olsen regnede alle grupper på 2 gårde og derover for landsbyer. Det fælles navn blev brugt som indikator for »gruppen«.¹⁸ I den fynske undersøgelse har bebyggelsesnavnet den samme funktion, men kravet til antallet af gårde er øget til 3, da der i den bebyggelseshistoriske forskning i vid udstrækning har været enighed om denne grænse.¹⁹

(5) *Resultater*: Gunnar Olsen nåede frem til,²⁰ at der i tidsrummet 1525–1774 blev nedlagt i alt 24 landsbyer på Fyn med i alt 149 gårde.²¹ Heri var dog medregnet Langeland med fem nedlagte landsbyer omfattende i alt 42 gårde.²²

¹⁷ Danmarks Stednavne 13 og 14, Svendborg og Odense Amts bebyggelsesnavne. Kbh. 1958–1969 indeholder mange kildehenvisninger for tidsrummet 1511–1664 og har således været til god hjælp, ligesom Trap, Danmark 5. udg. 12 og 13. Kbh. 1956–1957 indeholder mange relevante oplysninger under herregårdsafsnittene.

¹⁸ Gunnar Olsen, *anf.arb.*, s. 189.

¹⁹ Viggo Hansen, *Landskab og Bebyggelse i Vendsyssel*. Kbh. 1964, s. 17 f.; Erik Arup, *Danmarks Historie III*. Kbh. 1955, s. 65; C. J. Becker, i *Bebyggelsesarkæologi*, udg. af H. Thrane. Odense 1976, s. 116; F. Skrubbeltrang, *Studier over gårde, gårdbrugerantal og brugsstørrelser i det 17. århundrede*. HT 12r. V, 1971, s. 19 opdeler bebyggelserne i enkeltgårde, togårde og landsbyer. — En undersøgelse, jeg har foretaget over datidens, nærmere bestemt 1600 tallets, brug af landsbybegrebet på grundlag af studier i præsteindberetninger og 1682 matriklen har i øvrigt vist, at man i datiden ved en landsby forstod gårde i ejerlav. Da to gårde i topografisk sammenhæng ofte ikke indgår i et dyrkningsfællesskab, er der en rimelig overensstemmelse mellem kravet på tre gårde og i hvert fald 1600-tallets landsbybegreb.

²⁰ Gunnar Olsens resultater vedrørende nedlagte landsbyer kan dels udledes af disputatsens grundmateriale i bilag I og II (Oversigt over hoved- og ladegårdes oprettelser og udvidelser 1525–1774 (s. 289–349)). Dels af bilag IV og V, der bygger på førstnævnte og specielt omhandler landsbyer nedlagt ved hovedgårdes oprettelser eller udvidelser. Endelig er disse nedlæggelser opsat i tabellarisk form i Tabel 18–22 (s. 187–191).

²¹ Gunnar Olsen, *anf.arb.*, s. 191.

²² Sst., s. 359 ff., Bilag IV og V: Det drejer sig om følgende nedlagte landsbyer på Lange-

Når disse fratrækkes, skulle (for Fyn alene) restere 19 landsbyer med 107 gårde.²³ I denne opgørelse findes dog en lang række unøjagtigheder.²⁴ Eksempelvis kan det flere gange konstateres, at hvor Gunnar Olsen angiver landsbyens størrelse på

land: Søndebro 12 gde, Korsebølle 10 gde, Brøndslette 7 gde, Leggebølle 11 gde og Kroager 2 gde. I virkeligheden var der efter de 12 gde i Søndebro nedlæggelse i 1673 stadig 36 gde tilbage i byen i 1682 (Henrik Pedersen, *De danske Landbrug*. Kbh. 1928, s. 96). Byen er altså ikke nedlagt. Fejlen synes netop at godtgøre, at Gunnar Olsen ikke har benyttet 1682 matriklen som »bebyggelsesopgørelse«. Jvf. note 24 Vormark by.

²³ De enkelte landsbyer findes opført i disputatsens bilag IV og V med angivelse af størrelse og nedlæggelsestidspunkt. Der er imidlertid enkelte uoverensstemmelser mellem disse bilag og tabellerne 18-22, der bygger herpå (i øvrigt er der også unøjagtigheder mellem bilag IV og V og grundmaterialet i bilag I og II, som det vil fremgå nedenfor). At der var tale om afvigelser mellem tabeller og bilag i disputatsen, blev allerede konstateret af Skrubbeltrang i hans anmeldelse (Jy. Saml. N. R. IV, 1957-58, s. 307-317). I tabel 19, landsbyer nedlagt ved hovedgårdens oprettelse, mangler således Fjellerup, Gudme herred, der opføres i det tilsvarende bilag IV. Antallet af nedlagte landsbyer burde altså være 20 og ikke 19. Og i tabel 21, Landsbyer nedlagt ved hovedgårdens udvidelser, opføres 3 landsbyer à 4 gårde og 2 landsbyer à 6 gårde. I det tilsvarende bilag V er der imidlertid 4 landsbyer à 4 gårde og til gengæld kun én landsby med 6 gårde.

De enkelte fynske landsbyer i bilag IV og V er følgende med antal gårde og nedlæggelsestidspunkt (f.: før) angivet:

Ankjær 3 gårde f. 1639, Asterbo 3 gårde 1678, Attrup 2 gårde f. 1631, Bramstrup 4 gårde f. 1604, Bøgelund 5 gårde 1734, Bøgelund 7 gårde 1718, Finstrup 12 gårde 1636-37, Fjellerup 6 gårde 1688, Hagendrup 4 gårde 1722, Hugget 2 gårde f. 1716, Kirsinge 4 gårde 1651, Klingstrup 5 gårde o. 1621, Kogsted 22 gårde f. 1585, Nislev 5 gårde 1689, Rørbæk 6 gårde 1625, Torpeskov 2 gårde f. 1667, Trellerup 4 gårde 1682, Tybrind 9 gårde 1589, Vormark 3 gårde 1665, Årup 3 gårde 1735.

Det kan i øvrigt bemærkes, at en del mindre unøjagtigheder har sneget sig ind imellem bilag I og V og grundmaterialet i bilag I og II. I bilag I og II opføres Bramstrup således med 5 gårde og ikke med 4. Finstrup med 3 gårde og 8 bol og ikke med 12 gårde. Tybrind med 8 gårde og ikke 9, og endelig skal Asterbos nedlæggelse være sket 1677 og ikke 1678.

²⁴ a) Vormark by formindskedes ikke meget ved de 3 gårdes nedlæggelse i 1665. I 1682 var der således endnu 25 gårde tilbage i byen (Henrik Pedersen, *De danske Landbrug*, s. 74). Antallet af nedlagte landsbyer er hermed igen nede på 19 (jvf. note 23).

b) Kogsted var ikke på 22 gårde, der kan derimod med sikkerhed påvises 6 gårde og 10 huse. Gunnar Olsen, der i øvrigt sammenblander Kogsted og Kogsbølle, begge Vindinge sogn, når frem til de 22 gårde på grundlag af Vindinge herredsbog 1667 (LA. Odense: Bispearkivet), hvori det hedder »Kousted ... waar 22 ildsteder, som tindet til Windinge prest i den gammell Jacob Ulfeldts tid, som bleff indtagen till Ellensborge marke oc lagt øde«. Dette berettiger ikke antagelsen af 22 gårde, især ikke da der i Jacob Ulfeldts tid mindst var 18 (fisker-) huse i Kogsted (Jacob Ulfeldts Jordebog 1588, ved Svend Gissel. Kbh. 1964, s. 10 f.), der udmærket kan have tiendet til præsten. Sikkert er det derimod, at Jacob Ulfeldt i 1580-81 tilmageskiftede sig 5 gårde, 1 bol, 1 bolshus og 9 gadehuse i byen, og herforuden da var i besiddelse af endnu 4 ejendomme (sst., s. 10 f. og 3, 38). Alt i alt skulle dette mindst give 20 ejendomme i Kogsted (jvf. ovenfor 22 ildsteder), hvoraf dog hovedparten utvivlsomt har været huse. Af gårde har der været mindst 6 (5 gårde og 1 bol). I Vindinge herredsbog 1572 (LA. Odense Bispearkivet) opføres 2 bonder i Kogsted, der hver yder 1 skp. byg til degen, men samtidig oplyses, at alle Kogsted mænd yder 1 ørte og 5 skæpper. Da normalydelsen er 2 skæpper pr. gård, kunne dette tyde på, at der har været mere end 6 gårde i byen.

c) Attrup var ikke på 2, men derimod på min. 9 gårde. (Arkivkommissionens registrering over privatarkivet på Ravnholt. Kbh. 1926-29, s. 23-27).

d) Bevillingen til nedlæggelsen af Årup by i 1735 (Kronens Skøder 8/5 1735) blev kun delvis udnyttet, idet 2 af 3 gårde fik lov at bestå. I 1774 optræder således 2 gårde i Årup

tidspunktet for dens endelige nedlæggelse, har der ofte tidligere fundet mindre nedlæggelser sted i byen enten under hovedgårde eller i form af reguleringer/sammenlægninger. Når Gunnar Olsen ikke har konstateret dette, skyldes det naturligvis de forskellige undersøgelsesmetoder. Hvor Gunnar Olsen rettede opmærksomheden på tidspunktet for den endelige nedlæggelse, er der i den fynske undersøgelse lagt vægt på at følge de enkelte bebyggelses størrelse og struktur så langt tilbage som muligt (jvf. punkt 2 og 3 ovenfor).

To af de 19 landsbyer (Hugget og Torpeskov) er kun på 2 gårde, og må derfor af hensyn til sammenligningen med den fynske undersøgelse udelades her. Antallet af landsbyer er således nede på 17, men det viser sig imidlertid, at der i disputatsens grundmateriale skjuler sig flere nedlagte landsbyer — i alt 5²³ — der blot ikke er blevet erkendt som sådanne, og derfor ikke er medtaget i statistikken herover. — Årsagen hertil er givetvis, at Gunnar Olsens primære mål var at be-

(Pontoppidans Danske Atlas VI. Kbh. 1774, s. 655), og 10 år senere hedder det, at 2 af Arups 4 (!) gårde blev nedlagt ved kgl. bevilling og jorden lagt under hovedgårds takst (P. Nissen, Udskiftningen i Fyns Stift. Fynske Årbøger VII, Odense 1959, s. 161). I 1600 opføres Arup i øvrigt med 6 gårde (RA. Hagenskov len, skattemandtal 1600).

e) Asterbo var i 1624 på 4 gårde (Præsteindberetninger til Ole Worm 1623-25 II, ved Frank Jørgensen, Kbh. 1974, s. 103, herefter forkortet: Indberetninger til Ole Worm).

f) Bramstrup var i 1511 på 6 gårde (RA. Reg. 108 A pk. 51 stk. 4 og 5, Skattemandtal 1511, herefter forkortet: Mandtal 1511).

g) Bøgelund (nedlagt 1718) var i 1511 på 12 gårde (Mandtal 1511).

h) Finstrup var på min. 14 gårde, men 2 gårde nedlagdes ikke. (N. Rasmussen Søkilde, Holsteenshus og Nakkebølle med tilliggende Sogne og Øer. Odense 1875, s. 140 f.).

i) Fjellerup var i 1664 på 8 gårde (RA. Rentekammeret: Amtstuematriklen 1664, nr. 1809 Nyborg Amt). Ved nedlæggelsen var der 7, hvoraf de 6 nedlagdes (LA. Odense. Svendborg amtstuearkiv: Matrikel for Nyborg Amt 1688, og Bispearkivet: Indberetninger om sognekaldenes forringelse siden 1660. 1669-90).

j) Hagendrup var i 1572 på 6 gårde (LA. Odense. Bispearkivet: Vindinge herredsbog 1572).

k) I Klingstrup var 7 gårde i 1564 (Kancelliets Brevbøger 23/6 1564).

l) Nislev nedlagdes først 1696 og talte i 1664 8 gårde, hvoraf 1 øde (LA. Odense. Odense amtstues arkiv: Matrikel for Odensegård amt 1664; J. Jeppesen Jensen, Træk af Nislevgårds Historie. Særtryk af: Husmandskolonien i Nislev gennem 25 år, 1950, s. 20).

m) Trellerup tæller sandsynligvis 6 nedlagte gårde (LA. Odense. Bispearkivet: Bjerger Herreds Breve nr. 20 B, nov. 1661; LA. Odense. Odense Amtstues arkiv. Matrikel for Odensegård Amt 1664).

n) Ved nedlæggelsen af Tybrind i 1589 blev skånet 2 gårde, der først nedlagdes efter 1624 (Indberetninger til Ole Worm, s. 174; RA. Hindsgavl len, skattemandtal 1606).

²³ Fra disputatsens bilag I og II kan således hentes:

a) Lundsgaard oprettet f. 1589 af 4 gårde i *Lunde by*.

b) Sollerupgård oprettet 1699 af 4 gårde af *Kistrup by*.

c) Fjellebro udvidet f. 1660-65 med 3 (5) gårde, møller og 1 hus af *Bjerte*.

d) Broholm udvidet f. 1690 med 2 gårde af *Tange*.

e) Frederiksgave udvidet f. 1698 med 3 gårde i *A by*.

Vedrørende hovedgården Krumstrup hedder det (Hovedgård og Bondegård, s. 289), at den er oprettet efter 1533 af gods i *byen* Krumstrup. Da der ikke senere lå nogen by her, synes den at måtte opfattes som nedlagt. Belægget for *byen* Krumstrup synes dog udelukkende at være, at der i forbindelse med handelen i 1533 (Kong Frederik den Førstes danske Registranter 24/3 1533) omtales en »Bondegård i Krumstrup«, der altså senere blev til hovedgården, hvilket næppe kan tillægges afgørende værdi.

skrive hovedgårdenes ekspansion i antal nedlagte gårde, medens disses bebyggelsesmæssige gruppering i landsbyer kun havde sekundær interesse (jvf. punkt 1 ovenfor). Går man disputatsens kildemateriale vedrørende fynske nedlagte landsbyer igennem, vil det vise sig, at belæggene for nedlæggelserne for to trediedels vedkommende er hentet fra præsteindberetninger fra 1600 tallet og begyndelsen af 1800 tallet, medens den sidste trediedel hovedsageligt er bevidnet i Rentekammerets Ekspeditionsprotokoller, Kancelliets Brevbøger, Kronens Skøder, Hove- og Hovreglementer og indberetninger om nedlagte bøndergårde — altså i centraladministrationens arkiver.

I kraft af den fynske undersøgelses afvigende sigte, metode og kildemateriale er det lykkedes at fremdrage endnu 19 fynske landsbyer, der i tidsrummet 1525—1774 blev lagt under hovedgårdstakst (jvf. bilag), og totalt er antallet nu vokset til 41. Ved 2 af de 19 nedlæggelser (Kåberbølle og Risinge) havde Gunnar Olsen dog konstateret det nedlagte antal gårde uden at kunne gruppere dem i bebyggelser. De nytilkomne nedlæggelser er næsten alle konstateret på indirekte vis (jvf. metodeafsnittet) ved at sammenligne bebyggelsens eksistens og størrelse før nedlæggelsestidspunktet med senere tilstande og sandsynliggøre årsagssammenhængen, og kildematerialet er da også i høj grad »bebyggelsesstatistisk« præget, idet skattemandtal, matrikler, skøder og jordebøger dominerer. Det turde hermed stå klart, at forskellen mellem resultaterne i Gunnar Olsens og den fynske undersøgelse ikke hidrører fra »tilfældige« forhold som f. eks. mangelfuld udnyttelse af kildemateriale eller heldig inddragelse af nyt arkivstof, men tværtimod er af systematisk karakter. Gunnar Olsens kildevalg og bearbejdelse heraf er et resultat af sigtet med hans undersøgelse og den deraf følgende metode, ligesom det er tilfældet i den fynske undersøgelse. Forskellighederne i resultaterne bunder altså i varierende sigter og registreringsmetoder.

Da der er tale om systematiske mangler, vil inddragelsen af det nye materiale forskyde konklusionerne af den tidligere registrering. Der kan her skelnes mellem tre niveauer: 1) antallet af nedlagte landsbyer, 2) antallet af nedlagte gårde — absolut og i gennemsnit pr. landsby, og endelig 3) kronologien i nedlæggelserne.

(1) *Antallet af nedlagte landsbyer.* Gunnar Olsen havde her konstateret 17, medens vi i den fynske undersøgelse er nået op på 41. Hermed er antallet af nedlagte landsbyer steget med 141%.

(2) *Antallet af nedlagte gårde.* Dette antal viser ikke helt så stor en stigning som de nedlagte landsbyer, hvilket skyldes, at Gunnar Olsen i 7 tilfælde faktisk har konstateret antallet af nedlagte gårde i landsbyerne²⁶ uden at bemærke, at landsbyerne blev nedlagte. Som vi nedenfor skal vise, kan vi gå ud fra, at gennemsnitsstørrelsen af de 24 (17+7) af Gunnar Olsen konstaterede nedlagte landsbyer er på nogenlunde niveau med de 17 nytilkomne, og gårdtallet vil altså hermed være øget med ca. 70%.

Gunnar Olsens disputats indeholder som nævnt også gårdnedlæggelser, der ikke medførte landsbynedlæggelser. Ifølge Gunnar Olsens egne tal udgjorde de ned-

²⁶ De i note 25 nævnte samt Kåberbølle og Risinge.

lagte landsbyers gårde 43%²⁷ af samtlige nedlagte gårde på Fyn-Langeland. Selv om man på forhånd antog, at ikke-landsby nedlæggelserne var bedre repræsenterede — hvad der næppe er sandsynlighed for, idet nedlæggelser af hele landsbyer er langt lettere at spore, end nedlæggelser af enkelte gårde — er der således tale om en endog meget væsentlig forøgelse af antallet af nedlagte gårde.

Hvad angår antallet af gårde pr. landsby, nåedes der i den fynske undersøgelse frem til 5.6 gårde pr. landsby. Medens Gunnar Olsen for Fyn-Langelands vedkommende nåede frem til 6.2 gårde pr. landsby.²⁸ Trækkes de 5 langelske nedlæggelser ud af materialet, nås imidlertid netop frem til 5.6 gårde pr. landsby, skønt Gunnar Olsens materiale er behæftet med de ovenfor angivne unøjagtigheder. Det vigtige spørgsmål i denne sammenhæng er da, om de 17 nyttilkomne landsbyer måske var væsentlig mindre, end de af Gunnar Olsen konstaterede. Fratrækker vi 3 landsbyer, hvor antallet af gårde er ukendt,²⁹ viser det sig imidlertid, at de sidste 14 landsbyer, hvoraf mange kun kan angives med minimum gårdtal, når op på 71 gårde, eller 5,1 pr. landsby. Der er altså ikke tale om nogen markant størrelsesforskel mellem de to landsbygrupper.

(3) *Kronologien i nedlæggelserne.* Gunnar Olsen nåede her for Fyn-Langelands vedkommende frem til, at de 23 nedlagte landsbyer fordelte sig med 2 i tidsrummet 1529–99, 16 fra 1600–99 og 6 fra 1700–74.³⁰ Fratrækkes de 5 langelske nedlæggelser igen, bliver fordelingen 2, 12 og 5. I den fynske undersøgelse er vi imidlertid nået frem til, at de tre tidsrum var repræsenteret ved 10, 24 og 7. I en procentvis opstilling giver forskellen sig til kende på følgende vis:

De nedlagte fynske landsbyers kronologiske fordeling.

	Hovedgård og bondegård	pCt.	Den fynske undersøgelse	pCt.
1529–99	2	11	10	24
1600–99	12	63	24	59
1700–74	5	25	7	17

Der er altså sket en markant forskydning i retning af de tidligt nedlagte landsbyer. På grundlag af sammenligningen med den fynske undersøgelse må det altså konkluderes, at Gunnar Olsens resultater, hvad angår antallet af nedlagte landsbyer og gårde er meget for lavt, og at kronologien i nedlæggelserne er misvisende mod dominans af de relativt sene nedlæggelser. Derimod er de enkelte landsbyers størrelse åbenbart repræsentativt angivet. Det skal naturligvis langt fra postule-

²⁷ Hovedgård og Bondegård, s. 171 antal nedlagte gårde i alt 349, s. 191 ved landsbyers nedlæggelse i alt 149.

²⁸ Sst., s. 191.

²⁹ Jvf. bilaget. Hellerup og Svenderup omtales før nedlæggelsen som byer. Tøjstrup nedlægges før det er muligt at angive noget gårdtal — udover at der har været mindst 2 gårde.

³⁰ Hovedgård og Bondegård, s. 187 ff.

res, at den fynske undersøgelse dækker alle under hovedgårde lagte landsbyer i området, eller blot udtømmer alt til rådighed værende *skriftligt* kildemateriale, for ikke at tale om, hvad der kunne nås ved arkæologiske og kulturgeografiske metoder.

Hvad der er en »tilbundsgående undersøgelse« er i virkeligheden en funktion af metoden og dermed i sidste instans af problemstillingen. Ingen registrering af et fænomen kan derfor være »udtømmende« i sig selv, og der vil altid være alternative metoder og problemstillinger. Det er naturligvis velkendt, at forskellige metoder anvendt ved registreringen af samme fænomen kan føre til forskellige resultater, men det er næppe altid erkendt, at de forskellige metoder (og resultater) er bundet af erkendelsessigtet, der kan være udkrystalliseret i mere eller mindre skarpt formulerede problemstillinger.

Som konsekvens heraf kan eksisterende undersøgelser, hvor erkendelsessigtet ikke er åbenbart, kun anvendes i det omfang sigte, metode og kildemateriale kan rekonstrueres og vurderes. Og hvor undersøgelsen af et fænomen — måske i adskilte kronologiske forløb — er foretaget ud fra forskellige sigter kan en syntese ikke umiddelbart etableres, men ved en kritisk sammenholden af undersøgelsernes sigter (og deraf følgende metode og kildemateriale) vil det være muligt at afgøre, hvilke led der kan udnyttes.

Gunnar Olsens undersøgelse eksemplificerer netop det farlige i umiddelbart at overføre registreringsresultater fra en problemstilling (hovedgårdenes ekspansion) til en anden (de nedlagte landsbyers antal og fordeling). Metoden var tydeligvis fastlagt ud fra det førstnævnte primære sigte, og synes, som ovenfor anført, med visse forbehold også adæquat hertil, medens den til gengæld er lidet egnet for sidstnævnte sekundære sigte, hvad den jo heller ikke var afpasset til. Der er imidlertid ingen grund til at antage, at de behandlede problemer udelukkende er relevante for bebyggelseshistorien — her er det blot muligt at gennemføre en sammenlignende analyse på et veldefineret grundlag af præcise og let målelige registreringsenheder. Et politisk, økonomisk eller socialt udviklingsforløb adskiller sig ikke i princippet fra en bebyggelsesudvikling som undersøgelsesobjekt, og sammenhængen mellem sigte, metode og resultater vil også her gøre det umuligt uden videre at bygge på tidligere foretagne registreringer, hvis sigte muligvis er uklart, eller som måske afviger fra det sigte den nutidige forsker selv anlægger. Det bliver derfor umuligt »at tale om en grundforskning i den forstand, at denne forskning uden videre vil kunne gå ind i en senere forskningssammenhæng uden, at den særlige forudsætning eller det særlige formål, som har ligget til grund for udskillelsen af kendsgerninger er det samme, som ligger til grund for en senere syntese over kendsgerningerne.«³¹

Med mindre historieforskningen kan etablere fælles formål og ved deduktion herfra opstille et system af problemkomplekser (og det er næppe sandsynligt for større grupper af historikere), må vi derfor fortsat lade os nøje med at belyse enkeltstående problemstillinger, hvis relevans (i forhold til hvad?) muligvis kan godtgøres eller slet ikke tages op til debat. Givetvis kan fremragende og energiske

³¹ H. Eriksen m. fl., *Dansk Historievidenskabs Krise. En undersøgelse af dansk historievidenskabs tradition*. Odense 1975, s. 165.

forskere som Arup levere os synteser — båret oppe af en helstøbt personlig livsopfattelse. Men deres arbejde må dog basere sig på den ovenfor omtalte kritiske udnyttelse af allerede foretagne mere eller mindre spredte undersøgelser, hvis varierende sigter ofte vil hæmme udnyttelsen. En solidt underbygget syntese vil imidlertid kræve mangfoldige nye undersøgelser foretaget ud fra et fælles formål og problemkompleks, og en sådan syntese synes i dag ikke at være kommet meget nærmere — til trods for generationer af historikers ihærdige arbejde.

BILAG

Fynske landsbyer lagt under hovedgårdstakst 1525–1774

Forkortelser: A1774: Pontoppidans Danske Atlas VI. Kbh. 1774; DSOH: Danske Slotte og Herregårde bd. 7, 8 og 9. Kbh. 1965; F1787: Folketællingen 1787 fra det pågældende herred. RA. Rentekammeret nr. 3531.63-68, 3531.91-09 og 3531.95; Hbg: Herredsbog i det pågældende herreds breve i bispearkivet, LA. Odense — medmindre andet angivet. Indberetninger til Ole Worm: Præsteindberetninger til Ole Worm 1623–25 II, ved Frank Jørgensen. Kbh. 1974; KB: Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1551–1660. Kbh. 1885 ff.; Kr.Sk.: Kronens Skøder I–V, Kbh. 1892–1955; Mandt: Skattemandtal — alle i de pågældende lens arkiver i RA, undtagen Næsbyhoved lens skattemandtal 1511, der findes i RA. Reg. 108 A pk. 51 stk. 4 og 5; Mat. 1664: Matriklen 1664 i det pågældende amtsstue arkiv, f. Odense undtagen for Nyborg arts vedkommende, hvor matriklen findes i RA. Rentekammeret, nr. 1809; Mat. 1682: Matriklen 1682. Der er her benyttet modelbøger (i enkelte tilfælde dog også selve matriklen), der for Fyns vedkommende af lektor Finn Stendal Pedersen er blevet overført til datakort; Rep.: Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. Kbh. 1894–1939; ÆDA: De ældste danske Archivregistraturer 1–5. Kbh. 1854–1910.

Eventuelle indirekte oplysninger om de enkelte nedlæggelser fra Hovedgård og Bondegård er angivet.

Yderligere oplysninger og kildehenvisninger findes i specialeafhandlingen: De nedlagte landsbyer på Fyn. Et agrar- og bebyggelseshistorisk studie II. Odense 1976.

(1) *Agerup, Espe sogn, Sallinge herred:*

I 1664 (Mat. 1664) var der 4 gårde i Agerup. I 1682 (Mat. 1682) 3 gårde. Fjellebro hovedgård var i 1682 ejer af hele byen og er givetvis ansvarlig for dens nedlæggelse. Senere hedder det netop om den nyopståede gård Agerup, at den er udflyttet og udskiftet fra Fjellebro gods (P. Nissen, anf.arb., s. 162).

(2) *Ammendrup, Ellested sogn, Vindinge herred:*

I Nyborg lens regnskab 1542 (RA. Reg. 108 A pk. 51 stk. 5) nævnes 5 selvejergårde i byen. En 6. gård var i 1588 i Jacob Ulfeldts besiddelse

(Jacob Ulfeldts jordebog 1588, s. 10). Byen synes altså mindst at have været på 6 gårde. Lykkesholm gods erhverver i 1648 (Kr.Sk. 28/1 1648) landgildebyg af en gård i byen, og da landsbyens jord ifølge markbogen 1682 lå under Lykkesholm, må denne hovedgård sandsynligvis være ansvarlig for nedlæggelsen.

(3) *Boltinge, Ringe sogn, Gudme herred:*

I 1400 tallet synes at have eksisteret mindst 7 gårde i Boltinge (ÆDA I, s. 110; III, s. 364; IV, s. 37, Danske Middelalderlige Regnskaber 3. r. I: Roskildekirkens jordebøger og regnskaber, ved C. A. Christensen. Kbh. 1956, s. 177; Rep. 19/6 1475). I 1664 (Mat. 1664) var der imidlertid kun 3 gårde i Boltinge by, og i mellemtiden var hovedgården Boltinggård oprettet. Boltinggård ligger ca. 1200 m i fugleflugt fra den nuværende Boltinge by, men ca. 300 m fra Boltinggård og 900 m fra byen ligger en mark, kaldet Boltinge Tofter, hvor der ifølge traditionen skulle have ligget nogle gårde kaldet gamle Boltinge, som blev lagt under Boltinggård (H. Leerbech, Forsøg til en beskrivelse over Ringe Sogn. Odense 1826, s. 47 f.; H. M. Henriksen, Ringe Sogn. Historie og Geografi. Ringe 1948, s. 118 f.). En arkæologisk rekognoscering på stedet i efteråret 1975 godtgjorde ved skåropsamling og fosfatanalyser, at der virkelig er tale om en nedlagt bebyggelse i Boltinge Tofter området. Mindst 4 gårde i Boltinge er altså sandsynligvis blevet nedlagt ved Boltinggårds oprettelse (ca. 1588; Henriksen, anf.arb., s. 120), medens de 3 resterende gårde enten samtidigt eller senere er flyttet til deres nuværende plads, hvorved byen nedlagdes.

Gunnar Olsen (anf.arb., s. 294) anfører, at Boltinggård før 1583 blev oprettet af gårde i Boltinge by.

(4) *Flenstoft, Dreslette sogn, Båge herred:*

Flenstoft var i 1652 en by på mindst 3 gårde og 1 hus (Uddrag af Fyenbo Landstings ældste Skjøde- og Pantebøger, ved N. Rasmussen Søkilde. Saml. t. Fyens Hist. og Top. X. Odense 1890, s. 298), hvoraf hovedgården Flenstoft blev oprettet inden 1664 (Mat. 1664).

(5) *Hellerup, Hellerup sogn, Vindinge herred:*

Endnu i 1554 omtales Hellerup som by (Register på Nyborg len 1554. Fra Fyns Fortid I, 1916, s. 127–36), men den synes nedlagt, givetvis under hovedgården Hellerup, inden 1572 (Vindinge hbg. 1572).

(6) *Krarup, Gamtofte sogn, Båge herred:*

I 1647 (Kr.Sk. 22/4 1647) nævnes tre gårde i Krarup — den ene øde, hvis tiende blev overladt til Brahesborg. Brahesborg gods havde i løbet af 1620'erne, 1630'erne endvidere erhvervet sig Assens bys del af Krarups jord (LA. Odense, Brahesborg Godsarkiv, Adkomster 7/3 1627, 2/12 1629, 27/4 1632 og 5/6 1633), og byen, der altså har været på mindst tre gårde, blev inden 1667 lagt under Brahesborg (LA. Odense. Båge herreds provste-

arkiv: Båg hbg. 1667). Gunnar Olsen (anf.arb., s. 326) anfører, at der før 1656 blev lagt adskillige gårde under Brahesborg. (Krarup?).

(7) *Kærby, Uggerslev sogn, Skam herred:*

I 1511 (Mandt. 1511) var der tre gårde i byen. En af disse blev i 1526 af kronen mageskiftet bort til byens nabogods Uggerslevgård (Kong Frederik den Førstes danske Registranter 23/11 1526, hvorunder Kærby da sandsynligvis er blevet lagt.

(8) *Kørup, Krogsbølle sogn, Skam herred:*

I 1511 (Mandt. 1511) var der 10 gårde i Kørup foruden hovedgården. Kørup gods erhvervede efterhånden samtlige gårde i byen, heriblandt tre fra konen (Kr.Sk. 22/6 1578, 25/10 1583). Endnu i 1610 (Odensegård len Mandt. 1610) resterede 2 fæstebønder i byen på andre hænder, men sandsynligvis er det disse to gårde, der figurerer i Sophie Ulfstands jordebog over bl. a. Kørup gods fra 1617 (LA. Odense, Roepstorff Godsarkiv. Dokumenter hidrørende fra forskellige adelspersoner 1627–1757), som henholdsvis købt og mageskiftet. Sandsynligvis er de 10 gårde lidt efter lidt lagt under hovedgården. Det er i hvert fald påfaldende, at der i den førømtalte jordebog fra 1617 kun optræder de to nævnte gårde i Kørup, og om den ene hedder det endog, at den blev afbrudt og flyttet. Der er derfor grund til at tro, at det kun var slutstenen på en lang udvikling, når der før 1657 blev opnået kgl. tilladelse til at lægge nogle gårde i Kørup by under hovedgården, hvorved byen endelig forsvandt (DSOH bd. 9, s. 260).

(9) *Kåberbølle, Fjeldsted sogn, Vends herred:*

I 1624 var der 6 gårde i byen (Indberetninger til Ole Worms, s. 102). Kronen afstod et kvart århundrede herefter i alt 4 gårde og 2 huse i byen til Kærsgård (Kr.Sk. 21/11 1646, 24/10 1651), der herved kom i besiddelse af hele byen. Fire gårde blev herefter til en ny hovedgård, Billesbølle, medens de to sidste foreløbigt fik lov at bestå og inden 1750 blev lagt sammen (LA. Odense. Assens Amtstues Arkiv, Matrikler for Hindsgavl Amt 1664, 1688 og ca. 1750). Gunnar Olsen (anf.arb., s. 302) anfører, at Billesbølle blev oprettet 1652 af 4 gårde.

(10) *Mullerup, Gudbjerg sogn, Gudme herred:*

I 1500 tallet synes at have været mindst 2 gårde i Mullerup foruden hovedgården (Danske Adelige Brevkister, ved A. Thiset. Kbh. 1897, s. 84 ff.). Senere var hovedgården Mullerup eneste rest af bebyggelsen, og bøndergårdene må rimeligvis være lagt herunder.

(11) *Risinge, Flodstrup sogn, Vindinge herred:*

Kronen udlagde i 1661 tre gårde i Risinge til Jens Madsen (Kr.Sk. 7/3 1661), der oprettede hovedgården Risinge heraf. Gunnar Olsen (anf.arb., s. 304) anfører, at Risinge blev oprettet 1661 af 2½ gård.

(12) *Rud, Fons sogn, Vends herred:*

I 1664 (Mat. 1664) var der 4 gårde og 3 huse i Rud. Hele byen ejedes da af nabogodset Tybrindgård, og det må antages, at dens forsvinden inden 1682 bør tilskrives denne hovedgård.

(13) *Røjle-Tårup, Strib-Røjleskov sogn, Vends herred:*

I skattemandtallet fra Hindsgavl len 1606 opregnes 8 gårde og 1 hus i byen. I 1624 var Tårup på 7 gårde (Indberetninger til Ole Worm, s. 100). I matriklerne fra Hindsgavl len 1664 og 1682 opregnes henholdsvis 3 gårde — 2 huse og 4 gårde — 4 huse. I 1774 (A1774 s. 649) var der imidlertid kun 2 gårde og huse tilbage i byen, der altså må regnes med som nedlagt. Helvig Bille erhvervede gods i byen i 1649 (Rasmussen Søkilde: Skøde- og Pantebøger, s. 281, 29/8 1649) og i 1650 (LA. Odense. Brahesborg Godsarkiv, Adkomster 26/8 1650), og brugte det til at opføre en ny herregård »Billeshave«, der opnåede hovedgårdsstatus i 1650 (J. A. Fridericia, Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17de Aarhundrede. HT 6. r. II, 1889–90, s. 577). Af de resterende 4 gårde i 1682, blev de to lagt sammen inden 1718 (Kr.Sk. 16/7 1718) og en tredje blev inden 1769 lagt under Billeshave (Gunnar Olsen, anf.arb., s. 348). Gunnar Olsen (sst., s. 348) anfører, at der før 1769 blev lagt 1.3 tdr. htk. under Billeshave.

(14) *Skinnerup, Kølstrup sogn, Bjerger herred:*

I 1511 opregnes 4 gårde i byen (Mandt. 1511). Omkring 1540 blev af de 4 gårde anlagt en ny hovedgård, Skinnerup (Indberetninger til Ole Worm, s. 87).

(15) *Svenderup, Bregninge sogn, S unds herred:*

I 1575 lå under Kærstrup gods en gård i »Svenderup by« (Kr.Sk. 23/8 1573). I 1664 (Mat. 1664) var Svennerup hus eneste rest af bebyggelsen, og dette lå da under Kærstrups (Valdemar Slots) takst, hvorunder hele byen derfor også nok bør søges.

(16) *Tøjstrup, Ryslinge sogn, Gudme herred:*

Sidst i middelalderen var der mindst 2 bondegårde i Tøjstrup (Rep 27/6 1493; DSOH 7, s. 382). Kronen afhændede i 1550 en gård her til Niels Henriksen Sandberg, der allerede da skrev sig til Tøjstrup (Kr.Sk. 20/2 1550), hvorfor begyndelsen til hovedgården Tøjstrup, der senere var eneste rest af bebyggelsen, rimeligvis var lagt allerede da. Gunnar Olsen (anf.arb., s. 290) anfører, at Tøjstrup blev oprettet 1550 af en bondegård.

(17) *Vistorp, Sollested sogn, Båg herred:*

I 1650 afstod kronen tre gårde i Vistorp til Brahesborg gods (Kr.Sk. 3/11 1650). I 1664 (Mat. 1664) var der kun 2 gårde tilbage i byen, og om den ene hedder det, at den ikke kan slås i htk, fordi den er beregnet under

Brahesborg hovedgårdstakst. I 1774 (A1774, s. 657) var der kun én gård tilbage i Vistorp.

(18) *Østrup, Håstrup sogn, Sallinge herred:*

I 1400 tallet synes Østrup at have bestået af 10 gårde (Rep 14/9 1425 og nr 12112–12113). I 1632 var der 8 gårde (heriblandt dog et bol, der i 1682 blev takseret til 0.5 tdr htk) og 1 hus foruden hovedgården (uden for byen) (LA. Odense. Brahesminde Godsarkiv, Jørgen Brahes Adkomst på Østrupgård og gods 1632). I 1664 (Mat. 1664) var der forsvundet yderligere to gårde. I 1740 blev der endelig med tilbagevirkende kraft givet tilladelse til, at Østrupgårds jorder udskiftedes af fællesskabet med Østrup by samtidig med, at tre af byens gårde blev flyttet ud i marken på diverse steder (Kr.Sk. 6/9 1740). Disse tre gårde lagdes imidlertid snart under hovedgårdens takst. Gunnar Olsen (anf.arb., s. 368) anfører således, at der i 1769 lå 14.5 tdr kontribuerende htk under Østrupgårds drift, og i 1774 (A1774, s. 734) var der da også kun 2 gårde tilbage af den tidligere by.

(19) *Ågårde, Hårslev sogn, Skovby herred:*

I 1668 (LA. Odense. Odense Amtstue Arkiv. Matriklen for Rugård Amt 1688) er Ågårde en by på 3 gårde. De to angives dog som øde, og er derfor slået i hartkorn sammen. I 1720 kom byen ved oprettelsen af grevskabet Gyldensteen herunder, og ud af de tidligere tre gårde opstod hovedgården Ågårde (Trap, Danmark 5 udg. V, 1, Kbh. 1956, s. 384; F1787).